

IV. КОГНІТИВНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИКИ

Наталія Вербицька
(Луцьк)

УДК 811.111'42

КОНФІГУРАЦІЇ УЧАСНИКІВ КОМУНІКАЦІЇ ПРИ ПЕРЕМИКАННІ КОМУНІКАТИВНОГО КОДУ

Статтю присвячено визначенню конфігурацій учасників вербальної інтеракції при перемиканні комунікативного коду. Зроблено спробу проаналізувати процес перемикання комунікативного коду, визначивши ініціаторів кодових перемикань, та виявити стратегічний вплив адресанта на адресата. Кодові перемикання відбуваються у ситуації комунікативної тріади (два учасники інтеракції та сторонній реципієнт (ініціатор перемикання коду)), у ситуації комунікативної діади (два учасники інтеракції, один з яких трансформує репліку іншого), а також поширеним є перемикання комунікативного коду у ситуації комунікативної монади (два учасники інтеракції, один з яких ініціює зміну структури власного повідомлення). Перемикання коду в ситуаціях діади і монади відбуваються на локальних рівнях дискурсу. Тоді як кодові перемикання у ситуації комунікативної тріади (активне втручання стороннього реципієнта) реалізуються на глобальному рівні дискурсу.

Ключові слова: перемикання комунікативного коду, конфігурації, адресант, адресат, автокорекція, комунікативна тріада, комунікативна діада, комунікативна монада.

Постановка проблеми. У теорії комунікації було виявлено значну кількість моделей міжособистісного спілкування, які за типами зв'язків між учасниками і перебігом спілкування поділяються на три групи: лінійні, інтерактивні, трансакційні [1, 50]. Діяльнісний підхід до вивчення процесу вербальної інтеракції та антропоцентризм у дослідженнях останніх десятиліть, на нашу думку, найповніше відображає трансакційна модель спілкування. Вона представляє комунікацію як процес одночасного відправлення і отримання повідомлень учасниками спілкування, які залежать один від одного і є творцями комунікативного акту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найпопулярнішою трансакційною моделлю є модель німецького лінгвіста В. Шрамма. Комунікація тлумачиться дослідником як постійна інформаційна, психологічна, емоційна налаштованість комунікантів один на одного, коли і адресант, і адресат не міняються місцями, а виконують свої функції перебуваючи в постійному статусі [1, 51].

Схематично, ця модель зображується наступним чином:

Комунікатор (відправляє і отримує) – повідомлення (кодується за допомогою засобів мовного коду) – комунікатор (відправляє і отримує)

Однак, незважаючи на таку увагу дослідників до моделей міжособистісного спілкування, питання реалізації перемикання коду не є достатньо вивченим, що й зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

На нашу думку, доцільним є розгляд перебігу явища перемикання комунікативного коду у аспекті конфігурацій учасників комунікативного процесу. Це й зумовлює **мету** даної статті. Поставлена мета окреслює низку **завдань**: (1) проаналізувати можливі конфігурації учасників комунікації; (2) визначити ініціаторів перемикання комунікативного коду у рамках встановлених конфігурацій; (3) виявити мовні рівні, на яких відображаються кодові перемикання; (4) визначити стратегічний вплив адресанта на адресата.

Виклад основного матеріалу дослідження. При перемиканні комунікативного коду нам видається необхідним врахувати тип конфігурацій учасників спілкування. При аналізі фактичного матеріалу нами були виділені такі конфігурації:

Комунікативна діада: мовець 1 – мовець 2 (ініціатор перемикання коду). Така модель комунікації є класичним варіантом взаємодії двох учасників комунікації адресата і адресанта.

Наведемо приклад перемикання комунікативного коду в рамках комунікативної діади. Діалог ведеться між начальником та підлеглою, у якому вони обговорюють можливість близьких стосунків:

«*Lisbeth, I'm your boss, and even if I were attracted to you, I'd never act on it*» [...] *I like you a lot. But it's not a physical thing.*»

«*That's good. Because it'll never happen*»

[...] *He struggled to find the right words.*

«*Lisbeth, I understand that you're not interested in an old man of fifty plus.*»

«*I'm not interested in an old man of fifty plus who's my boss.*» (S. Larson)

Як бачимо з наведеного прикладу, одна і та ж ситуація об'єктивної дійсності сприймається мовцями по-різному. Продуцент респонсивної репліки (Lisbeth Salander) змінює репліку продуцента ініціативної репліки (Armansky) і функціональна переорієнтація фіксується зміною простого речення на складнопідрядне означальне. Ініціатор репліки акцентує увагу на віковій різниці, виділяючи її як основну причину, чому у них не може бути стосунків (*you're not interested in an old man of fifty plus*). У промінантний фокус продуцента респонсивної репліки потрапляє продуцент ініціативної репліки (*in an old man of fifty plus who's my boss*). Цей приклад ілюструє спосіб зміни перспективи тієї самої ситуації. Перемикання коду у даному сегменті діалогу відбувається на рівні речення.

Ще одним типом конфігурації учасників ситуації спілкування є **комунікативна тріада**. За таких умов необхідно врахувати фактор стороннього реципієнта, який є релевантним суб'єктом ситуації спілкування [2]. У даному випадку комунікативна тріада виглядає наступним чином: мовець 1 – мовець 2 + мовець 3 (сторонній реципієнт). Сторонній реципієнт реалізує механізм комунікативної інтерференції (втручання), який реалізується через експліцитно-вербальні прийоми. Розглянемо такий випадок взаємодії детальніше на прикладі:

«[...] *Listen, Emmitt, it's my job to worry about **the image of this firm** and the idea of sending one of our new associates down to Mississippi to have his ass kicked and his client executed does not appeal to me. Frankly, I think Mr. Hall should be determined by Kravits & Bane.*»

«*Oh wonderful, Daniel,*» Wycoff said. «*Typical hard-nose response to a delicate issue. Then who'll represent Cayhall? Think about him for a moment. The man needs a lawyer! Adam may be his only chance.*»

«*God help him,*» Rosen mumbled.

E. Garner Goodman decided to speak. [...] «The image of this firm? Do you honestly think we're viewed as a bunch of underpaid social workers dedicated to helping people?»

«*Or how about a bunch of nuns working in the projects?»* Wycoff added helpfully, with a sneer.

«*How could this possibly hurt **the image of our firm?**»* Goodman asked

The concept of retreat had never entered Rosen's mind (J. Grisham).

Процес перемикання комунікативного коду у даному прикладі реалізується у ситуації полілогу. Розмова ведеться між головою юридичної фірми (Daniel Rosen), його партнерами (Emitt Wycoff, E. Garner Goodman (останній обирає позицію стороннього реципієнта)) та молодим юристом (Adam Hall). Прагматична мета даної ситуації спілкування персуазивна: переконати голову фірми призначити молодого та недосвідченого юриста адвокатом підсудного, який перебуває на лаві смертників. Перебіг спілкування характеризується напруженою тональністю спілкування. Це виражається за допомогою таких лексичних засобів як *dammit, lighten up, asshole, maybe hell, knock it off* а також експліцитно-невербальними засобами *Rosen shot back, Rosen mumbled*. Обидва учасники першого сегменту спілкування переслідують різні стратегічні лінії діалогу, про що свідчить високий ступінь топікальності таких фраз як «*He needs a lawyer, dammit*», «*The man has one foot in the grave, and he needs a lawyer*», «*The man needs a lawyer*» з однієї сторони та фраз «*Listen, Emmitt, it's my job to worry about the image of this firm...*» з іншої. Сторонній реципієнт, переходячи від пасивного спостерігача до активного реагента, займає позицію, дотичну до позиції Еміта Вайкофа, перехоплює фразу *the image of this firm...* та пропонує своє бачення діяльності фірми: «*Do you honestly think we're viewed as a bunch of underpaid social workers dedicated to helping people?*». Фраза *the image of this firm* у вказаному

потоці мовлення створює рамкову конструкцію та є стилістичним прийомом повтору. Процес перемикавання комунікативного коду відбувається саме на етапі активного втручання стороннього реципієнта у дискусію. Його фраза *a bunch of underpaid social workers dedicated to helping people* змінюється іншим учасником комунікації (Emit Wycoff): «*Or how about a bunch of nuns working in the projects*». Якщо один мовець, з метою персуазивного ефекту, порівнює юридичну фірму з групою низькооплачуваних соціальних працівників, які працюють на благо людей, то інший, маючи такий самий комунікативний намір, інтенсифікує повідомлення попереднього, виділяє інший аспект безкорисної праці і порівнює юристів з групою черниць, які працюють над різними соціальними проектами. До того ж, вербальний елемент підкріплюється невербальним – презирливою посмішкою (*a sneer*). Чинником, який впливає на такий вибір функціональної переорієнтації, є аксіологічний (спільність/розбіжність в суб'єктно-ціннісній сфері комунікантів). Проте досягнути заданої мети на даному етапі інтеракції не вдається, про що свідчить фраза «*The concept of retreat had never entered Rosen's mind*».

Увага до перебігу діалогічного мовлення зосереджена на структурі діалогу в лінгвістиці [3, 34-37; 4, 184; 5, 76-86; 7, 43-50; 8, 41-48; 9, 143-176]. Бахтін М.М. зазначав, що реальною одиницею мовлення є взаємодія двох висловлювань, тобто діалог [6, 446]. У сучасній лінгвістиці поняття мовленнєвої взаємодії в трактуванні Бахтіна М.М. збагатилося доповненнями соціології, антропології, психології. Інтерактивна концепція комунікації полягає у наступному: (1) Фази емісії і рецепції знаходяться у відношенні взаємозумовленості, визначають одна одну. Мовець заздалегідь визначає (обраховує) можливу інтерпретацію своїх слів слухачем і можливу реакцію з його боку, що безперервно визначає сам процес кодування. (2) Взаємозумовленість реалізується послідовно і одночасно (симультанно). Комунікація включає механізми передбачення і ретроспективної дії. (3) Продуценти і реципієнти повідомлення розглядаються як активні учасники мовленнєвої взаємодії. Вони діють як на когнітивному рівні (інтерпретують повідомлення), так і на соматичному (регулюють спілкування). (4) Код, що дозволяє здійснювати операції кодування й декодування, формується в процесі самої інтеракції (мовленнєвої взаємодії) [9, 25].

Варто зазначити, що перевагою такого підходу, на думку Робера Війона, є можливість членувати мовленнєву діяльність на такі складові як: співадаптація, переформулювання, пояснення, автокорекція [10, 194].

У випадку автокорекції увага мовця прикута до значення (порівняно з формою) мовного знака. Самокорекція у ситуації діалогічного мовлення засвідчує вибір комунікантом змісту, форми висловлення для впливу на слухача. Такий випадок, на нашу думку, варто розглядати у ситуації **комунікативної монади**. Під ситуацією комунікативної монади ми розуміємо діалог адресата й адресанта, але репліку змінює не реципієнт репліки, а її продуцент. Він коригує власну репліку, розширюючи чи звужуючи значення, маркує той чи інший елемент висловлення.

Для ілюстрації вищевказаної тези проаналізуємо наступний приклад:

«*So, what is your gift and how did you know about it?*» asked Christie.

«*I can see into the future, the probable future*», Rosalind said slowly. «*I'm a medium too, although I don't work as a medium very often because it drains me. It's exhausting.*» (C. Kelly)

Як бачимо, автор ініціативної репліки (Rosalind) обговорює власну екстрасенсорну діяльність зі своєю клієнткою (Christie). Відповідь на питання про її дар, вона конструює в два етапи. Спочатку вона каже, що бачить майбутнє (*I can see into the future*), і відразу ж уточнює значення слова *the future*, виділяючи елемент імовірності майбутнього як такого (*the probable future*). Кодовим перемиканням з *the future* на *the probable future* адресант забезпечує моделювання свідомості адресата. Прагматичним сигналом такого перемикавання коду є пресупозиція, натяк на те, що майбутнє залежить від самої людини, її дій, рішень і від певних обставин об'єктивної дійсності.

Висновки дослідження. Отже, розглянувши конфігурації учасників комунікативного процесу, ми можемо зробити висновок, що процес перемикавання комунікативного коду відбувається у ситуації комунікативної тріади (два учасники інтеракції та сторонній реципієнт (ініціатор перемикавання коду)), комунікативної діади (два учасники інтеракції, один з яких трансформує репліку іншого) та комунікативної монади (два учасники інтеракції, один з яких ініціює зміну структури власного повідомлення). Комунікативна монада є результатом

автокорекції мовця. В усіх випадках кодових перемикачів продуцент орієнтується на реципієнта, зміст повідомлення та прагматичну мету спілкування. Перемикачів коду в ситуаціях комунікативної діади і комунікативної монади відбуваються на локальних рівнях дискурсу. А кодові перемикачів у ситуації комунікативної тріади (активне втручання стороннього реципієнта) охоплюють значний сегмент дискурсу та реалізуються на глобальному рівні. Перспективи подальших наукових розвідок полягають у розширенні мовного матеріалу та детальнішому аналізі конфігурацій учасників комунікації при перемикачів комунікативного коду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Вид. центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Воронцова Н. Г. Комунікативно-когнітивні особливості вербальної інтеракції зі стороннім реципієнтом : Автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.04 / Н. Г. Воронцова – Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2005. – 20 с.
3. Гетьман З. О. Мовні і текстові одиниці діалогічного тексту // Синтаксис, семантика і прагматика мовних одиниць / З. О. Гетьман – К., 1992. – С. 34 – 38.
4. Сахарчук Л. І. Діалог як базова одиниця мовлення // Проблеми семантика слова, речення та тексту / Л.І. Сахарчук. – К. : Видавничий центр КДЛУ, 2001. – Вип. 6. - С. 184 – 187.
5. Баранов А. Н. Лексические показатели минимальных диалогов // Вестник Московского Ун-та / А.Н. Баранов : Сер. 9. Филология. – 1999. – №1. – С. 76 – 87.
6. Бахтин М. М. Фрейдизм. Формальный метод в литературоведении. Марксизм и философия языка. – М. : Лабиринт, 2000. – 642 с.
7. Радаев А. М. «Суглубинный» синтаксис как уровень моделирования замысла оппозитивной диалогической реплики // Филологические науки / А. М. Радаев. – 1980. - № 6. – С. 43 – 50.
8. Хундснуршер Ф. Основы, развитие и перспективы анализа диалога // Вопросы языкознания / Ф. Хундснуршер. – 1998. – № 2. – С. 38 – 50.
9. Kerbrat-Orecchioni C. Les interactions verbales / C. Kerbrat-Orecchioni . – Paris : Armand Colin, 1990. – 318 p.
10. Vion R. La communication verbale / R. Vion – Paris : Hachette, 1992. – 280 p.
11. Grisham J. The Chamber / J. Grisham – New York : Doubleday, 1994. – 676 p.
12. Kelly C. Past Secrets / C. Kelly – London : HarperCollinsPublishers, 2007. – 607 p.
13. Larson S. The Girl with the Dragon Tattoo / S. Larson – New York : Vintage Books, 2009. – 590 p.

Вербицкая Н. Конфигурации участников коммуникации при переключении коммуникативного кода.

Статья посвящена определению конфигураций участников вербальной интеракции при переключении коммуникативного кода. Сделана попытка проанализировать процесс переключения коммуникативного кода, определив инициаторов кодовых переключений, и выявить стратегическое влияние адресанта на адресата. Кодовые переключения происходят в ситуации коммуникативной триады (два участника интеракции и посторонний реципиент (инициатор переключения кода)), в ситуации коммуникативной диады (два участника интеракции, один из которых трансформирует реплику другого), а также распространенным является переключение коммуникативного кода в ситуации коммуникативной монады (два участника интеракции, один из которых инициирует изменение структуры собственного сообщения). Переключение кода в ситуациях диады и монады происходят на локальных уровнях дискурса. В то время как кодовые переключения в ситуации коммуникативной триады (активное вмешательство постороннего реципиента) реализуются на глобальном уровне, охватывая значительный сегмент дискурса.

Ключевые слова: переключение коммуникативного кода, конфигурации, адресант, адресат, автокоррекция, коммуникативная триада, коммуникативная диада, коммуникативная монада.

Verbytska N. The Configurations of the Participants of Verbal Interaction in the Process of Conversational Code-Switching.

This article is dedicated to the determination of the configurations of the participants of verbal interaction in the process of conversational code-switching. An attempt is made to analyze the process of conversational code-switching by means of defining its initiators and to reveal the strategic influence of the addresser on the addressee. Code-switching occurs in situations of communicative triad (two participants of the interaction and third-party recipient (initiator of code-switching)), in situations of communicative dyad (two participants of the interaction, one of them transforms the utterance of the other), and code-switching is also common in situations of communicative monad (two participants of the interaction, one of them initiates the changes in the structure of his\her own utterance). Code-switching in situations of communicative dyads and monads occurs at the local level of discourse. While code switching in situations of communicative triad

(the active intervention of a third-party recipient) is implemented at the global level of discourse, covering a large part of the discourse.

Key words: conversational code-switching, configurations, addresser, addressee, autocorrection, communicative triad, communicative dyad, communicative monad.

Тетяна Врублевська
(Вінниця)

УДК 811.161.2'1

ПОНЯТТЯ «КОНЦЕПТ» У ЛІНГВО-КОГНІТИВНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: ЕТИМОЛОГІЯ, ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ

У статті проаналізовано етимологію терміна «концепт», історію виникнення та функціонування у лінгвістиці. Здійснено аналітичний огляд основних праць найвідоміших корифеїв когнітивної лінгвістики, зокрема такої її галузі, як лінгвоконцептології. Наукова розвідка репрезентує основні підходи до розуміння концепту як мовно-культурного феномена. Погляди українських та зарубіжних науковців щодо тлумачення терміна «концепт» зведені до трьох загально визнаних підходів сучасної когнітивної лінгвістики. Увага автора зосереджена на аналізі лінгвістичного, когнітивного та лінгвокультурного підходів та на виокремленні їхніх спільних та відмінних положень. Висловлено власне розуміння терміна «концепт» як мовно-культурного феномена.

Ключові слова: концепт, лінгвістичний підхід, когнітивний підхід, лінгвокультурний підхід, когнітивна лінгвістика, лінгвоконцептологія.

Постановка проблеми. Останні дослідження і публікації. Останнім часом предметом пильної уваги лінгвістів є питання, пов'язані з терміном «концепт». Посилений інтерес до проблем етимології, трактування, особливостей будови та типології концептів став однією із причин виокремлення нової галузі когнітивної лінгвістики – лінгвоконцептології, метою якої є опис концептів та мовних засобів їхнього вираження. Концепт як мовний феномен є предметом дослідження когнітивної лінгвістики, філософії, антропології, семіотики, психології, концептології та ін.

Сьогодні мовознавці активно розробляють питання змісту, структури, наповнення, виміру, рівнів концепту (С. Воркачов, В. Карасик, У. Марчук, Г. Слишкін, Ю. Степанов, В. Фрумкіна), причинні механізми виникнення концептів у свідомості людини (Г. Богданович, С. Жаботинська, В. Жовтобрюх, З. Попова, І. Стернін), етапи вербалізації і категоризації концептів (М. Алефіренко), типологічну диференціацію концептуальних структур (В. Іващенко) та ін.

Однак, незважаючи на широкий діапазон опрацьованих питань, актуальним і невирішеним до кінця в сучасній когнітології залишається питання семантики концепту. Багатогранність, глибина та складність будови терміна спричинили дискусії науковців щодо трактування концепту, його особливостей та типології. Погляди науковців відзначаються різновекторністю підходів, саме тому все зримішою стає необхідність детального опису та характеристики їхньої позиції стосовно мовно-культурного феномену «концепт». Розгляд цього явища під запропонованим кутом зору розкриє широкі можливості для подальшого заглиблення в проблему вербалізації концепту у літературних текстах. У цьому вбачаємо **актуальність** та доцільність нашої розвідки.

Мета статті – описати етимологію концепту, проаналізувати основні підходи науковців до трактування семантики терміна, визначити у їхніх поглядах спільні та відмінні риси.

Виклад основного матеріалу дослідження. Етимологія терміна «концепт» пов'язана із латинським словом *conceptus* – у дослівному перекладі – поняття. Термін *conceptus* семантично пов'язаний із саріо – брати, отримувати; *conspicere* – збирати, приймати, вбирати в себе; *conceptio* – з'єднання, сума, сукупність. [3, с. 222-224]. Виходячи із вище сказаного, стверджуємо, що слово «conceptus» має такі тлумачення: 1) збирати, вбирати в себе; 2) отримувати, вибирати;